

Ekonomске slobode na tržištu kapitala

Imao sam više reakcija na prošli tekst u Indexu. Raduje me što je bilo više onih koji su shvatili suštinu poruke. Istina, oni drugi su me inspirisali da nastavim ideju, koju sam imao u tekstu: "Brucoši: ne učite, ne učite, ne učite!"

Zapravo, praktiče savjete koje sam dao za mnoge su nerealni, odnosno nemogući. Kako da ja kao student kupim računar? Ili da boravim u inostranstvu 3 puta tokom studija, kada nam je ovakav standard? Što imaju veze tenis i skijanje sa mojom strukom? Itd...

Za sve one koji smatraju da su moji savjeti nerealni i da ih je nemoguće postići, odmah olakšanje: dok sam ovo pisao na njih nisam ni mislio. Mislio sam samo na one koji ovo smatraju teškim, ali potrebnim i mogućim. Prema tome, oni koji smatraju da je to bespotrebno i nemoguće- neka zaborave da su čitali tekst. Ovo je bila poruka za one koji žele biti **drugaćiji!** Za one koji nisu "prepametni"! A bogami ni za one koji nisu razmaženi! Ovo je za one koji znaju što su muke i nemaština i koji imaju snage da to pobjede i izdignu se iznad toga!

Bilo je pitanje kako ja kao student mogu da zaradim 1000€, a toliko je nezaposlenih u Crnoj Gori? Na stranu to da oko 25 000 ljudi izvan Crne Gore radi sezonski u Crnoj Gori. Isto tako, i vi možete raditi van Crne Gore. Nije moje da vam kažem kako da zaradite novac. To vam niko ne može reći. To bi bilo isto kao da od mene tražite da vam dam rešenje kako da nađete voljenu osobu. I da me to pitate odgovor bi bio: da se nađete na pravom mjestu u pravom trenutku. To vam je isti savjet i za ljubav i za posao! Bez želje da vam dajem savjete kako da dođete do 1000€ tokom četiri godine studija, skrenuo bih vam pažnju na tržište kapitala u Crnoj Gori i mogućnosti koje ono pruža u tom smislu.

Crna Gora ima, skoro da ne povjerujete najrazvijenije tržište kapitala u regionu. Skoro 10% GDP Crne Gore se godišnje "okrene" na tržištu kapitala! A to je promet od oko 150 miliona eura. To je imponantna cifra za naše prilike.

Na tržištu kapitala u Crnoj Gori je do sada kupilo ili prodalo neku hartiju od vrijednosti više od 150 000 građana, odnosno blizu 30% ukupnog stanovništva. Istina, u većini slučajeva se radi o malim iznosima. No, veliki broj građana je ulagao u akcije, bilo kompanija, bilo privatizacionih fondova. Zarade su bile ne tako male. Npr. ko je prije godinu dana uložio 100€ u Telekom, dobio je najmanje 250%, u Plantažama 100€ ste dobili 800€. Slično je u većem broju preduzeća.

Za očekivati je da će u sledećih 4-5 godina tržište kapitala u Crnoj Gori rasti. Svakako, cijene akcija nekih kompanija će padati a nekih rasti. Generalno, sadašnja vrijednost kompanija je manja od njihove potencijalne vrijednosti. Odnosno za očekivati je da će cijene akcija stoga rasti. Do skoka akcija mnogih kompanija će doći i kada Crna Gora postane nezavisna, iduće godine. Posebno će rasti cijene nekretnina, turističkih objekata, preduzeća iz domena sirovinske osnove.

A što je to tržište kapitala i kako je ono nastalo u Crnoj Gori? Svako tržište je mehanizam kupovine i prodaje neke robe ili usluge. Npr. zelena pijaca je mehanizam kupovine i prodaje voća, povrća, kajmaka sira, mesa,... Stočna pijaca (tržište) je kupovina i prodaja stoke! Berza je mjesto gdje se kupuju i prodaju hartije od vrijednosti (akcije, obveznice,...). Znači i na berzi se prodaje roba i kupuje roba! Istina, specifična roba: npr. akcije. Ako ja prodajem akcije "Plantaža" a vi ih kupujete logika je sledeća. Ja prodajem dio svoje imovine (kao da prodajem auto), jer mi je u ovom trenutku potreban novac. Vi kupujete imovinu (kao da kupujete auto) jer smatrate da je bolje da u to uložite novac nego da ga potrošite ili štedite u banci da biste dobili kamatu.

Kada kupujete ili prodajete auto- znate tačno gdje idete: tamo gdje se prodaju automobili! Idete kod "brokera" automobila, odnosno kod zastupnika poznatih auto marki.

Isto tako je kada hoćete da kupite ili prodate akciju. Obratite se brokeru! Slično kao kada kupujete avionsku kartu: zovete putničku agenciju (brokera) koji vam daje sve informacije i shodno vašem nalogu kupuje kartu za mjesto gdje želite da putujete. I prodavac auta i prodavac aviokarte za uslugu vam naplaćuju proviziju! Broker sa vašim nalogom (željom da kupite ili prodate neku hartiju) odlazi na berzu. Berza je mjesto, bolje reći mehanizam koji obezbjeđuje da se obave kupovine i prodaje, da se susretnu želje kupaca i prodavaca!

Berza je mjesto i mehanizam! To je isto kao i zelena pijaca. Uprava pijace obezbjeđi prostor, stolove, vage, sanitarne uslove... a vlasnici ili nakupci (dileri) iznose robu (voće, povrće, sir,...) i pogađaju se sa kupcima (domaćice, penzioneri, studenti, kompanije,...)

Kao što uprava pijace ne trguje, već obezbjeđuje uslove za trgovinu, tako ni direktor berze ne trguje: on obezbjeđuje uslove za trgovinu hartijama od vrijednosti!

Tako, u suštini i ideji nema razlike između berze i zelene pijace! Razlika postoji u tehnici trgovanja robom koje se prodaju na berzi i koje se prodaju na pijaci. To znači, ako hoćete da kupujete jabuku idite na zelenu pijacu (ne na berzu), a ako hoćete da kupite akcije Telekoma idite na berzu (ne na zelenu pijacu).

Ovo objašnjavam na ovaj način da bih vam demistifikovao berzu i tržište kapitala! DA savladate strah od tog mehanizma- ukoliko ga imate.

Tržište kapitala je kao i svako drugo tržište! Isti mehanizam ponude i potražnje! Samo je to tržište sa hartijama od vrijednosti, koje su roba kao što je to jabuka, paprika, automobil, stoka, kuća,... Cijenu svake robe određuju ponuda i tražnja. Odnosno, ja neću da prodam akciju "Plantaža" ispod 40 centi, a vi želite da je kupite po cijeni do 40 centi. "Našli" smo se na 40 centi i po toj cijeni obavljamo transakciju.

Zapravo, kada prodajete akciju vi kažete brokeru "neću da prodajem ispod te cijene", ili mu date pravo da on sam odredi cijenu (to je stvar povjerenja), odnosno date mu nalog da nećete da je platite više od te cijene! Obaveza brokera je da proda što je najviše moguće i kupi što je jeftinije moguće, a u okviru granica koje ste mu odredili.

Istina, ove transakcije se obavljaju elektronski (kompjuterski). Stoga sve ovo izgleda misteriozno, suviše sofisticirano. To kao da razvija strah. Sve je to bez razloga. Dovoljno je da želite da kupite (uložite novac u akcije) ili da prodate (da dođete do gotovine). Sve ostalo za vas rade profesionalci: brokeri! Isto kao kada kupujete aviokartu za London, dajete

"brokeru" u agenciji nalog: putujem tada i tada i vraćam se tada i tada! Agencija (broker) kompjuterski sve to završi i donosi vam kartu kući. Vi imate avio kartu iako ne znate kako se obavlja sama tehnika! I to vas ne interesuje! A zašto bi vas to interesovalo kod kupovine ili prodaje akcija? A mnogi upravo kritikuju kako građani nisu edukovani za kupovinu i prodaju (sto istina demantuje podatak o 150 000 građana Crne Gore koji su učestvovali na tržištu kapitala) i da tu edukaciju treba pojačati. Znanja nikad mnogo! (I ovaj tekst je edukativnog karaktera!

Ali u tim kritikama kao da provejava misao da svi građani Crne Gore, onako usput treba da postanu brokeri i dileri. Izvinite, to je profesija kao i sve ostale! Kao i profesija vozača autobusa, pilota, profesora, vatrogasaca, bravara, elektrolimara,... Zašto ne kažete da se svi građani edukuju da popravu rernu za šporet kada se pokvari. Ne! Kada se pokvari rerna, onda se traži informacija o električaru. On dolazi da popravi šporet. To se plati!... I to je sve normalno! Sve je OK!

Ali kada treba da se proda akcija- tada je normalno da svako bude broker, da bude obučen za brokera. Može i to! Kao što svako od nas može da popravi rernu (i zapali kuću zbog nespretnosti), tako svako može i da bude svoj broker! Ali, to je profesija! Zato, ako je normalno da platite za automehaničara, normalno je da platite uslugu brokeru (Istina, ta cijena je sada u Crnoj Gori suviše visoka!) Danas u Crnoj Gori, zahvaljujući velikoj aktivnosti Komisije za hartije od vrijednosti, ima blizu 200 mladih ljudi koji imaju licencu brokare, dilera ili investicionog menadžera. Uglavnom su to studenti ili svršeni studenti ekonomije! Ali to nije posao smao za ekonomiste! Ipak, da bi i brokeri mogli da budu efikasni, onu moraju praviti analize firmi. To je đavolski stučan ali i težak posao, jer su podaci o firmama dosta raštrkani.

Kada se obavi kupovina i prodaja između brokera na berzi, potrebno je da se ta prodaja i kupovina registruje. Isto tako kada prodajete kuću ili zemlju, onda se nakon potpisivanja ugovora i davanja odnosno primanja novca, ide u katastar da se kuća koju sam prodao prebaci sa mog imena na ime kupca. Tako kupac ima potvrdu da je kuća na njegovo ime, a prodavac potvrdu da mu je uplaćen novac. Isto je i na tržištu kapitala.

Registracija kupovine i prodaje vrši se u Centralnoj Depozitarnoj Agenciji (CDA). Ako sam je prodao akciju "Plantaža" ona se briše sa mog računa a piše sa na vaš račun, i vi dobijate potvrdu da ste vlasnik! Ako želite, odmah možete da prodate akciju nekom drugom!

Znači, čuli ste za berzu, brokera i CDA. To su glavne institucije na tržištu kapitala. Postoje i još neke, ali one nisu sada bitne da biste razumjeli trgovanje, odnosno da bi kupili ili prodali akciju.

Sve ovo nadgleda Komisija za hartije od vrijednosti! To je organ koji kontroliše da li se primjenjuje Zakon o hartijama od vrijednosti. Komisija za hartije od vrijednosti je za tržište kapitala isto što i Centralna banka za banke i finansijsko tržište. Kao što znate, na tržištu kapitala kao i na svakom drugom tržištu moguće su razne špekulacije i manevaracije. Kupci i prodavci treba od toga da se zaštite. To je uloga Komisije za hartije od vrijednosti! Komisija za hartije od vrijednosti nema veze sa cijenom, sa time koju ste akciju kupili ili prodali, o vašem dogovoru sa brokerom! Komisija vam ništa ne može garantovati u vezi sa cijenom! Ali, ona treba da garantuje da se će se zakon i pravila trgovanja sprovesti. Komisija za hartije od vrijednosti je kao sudija u sportu. Štiti pravila ali ne učestvuje u igri... Mnogi traže da se

Komisija za hartije od vrijednosti uključi u igru... Posebno kada gube! Ni matičar ne može garantovati srećan brak!

Vi, kao kupac ili prodavac nemate nikakve veze sa Komisijom za hartije od vrijednosti, sem u slučaju ako je kršenjem pravila ugroženo neko vaše pravo. Ako ste loše uložili svoj novac, Bog vam ne može pomoći, pa ni Komisija za hartije od vrijednosti. Nikada ne tražite da vas neko drugi štiti od vas samih (vaših odluka). Shvatite da rizik vaših odluka u životu snosite vi sami!

Svim ovim pojednostavljenim objašnjenjima htio sma da vas ohrabrim! Da vas podstaknem da trgujete na tržištu kapitala ili da shvatite tržište kapitala kao šansu za svoju profesiju. Ne zaboravite, novac je uvijek na finansijskom tržištu i zato mu se treba približiti: proizvodom, uslugom ili esperskim znanjem. Možda sami nemate npr. 100 eura da uložite! Pozajmite! Ili se više vas udružite! Pokušajte da od ništa ili malo nešto stvorite! Ali, to podrazumjeva da napustite logiku koja prevladava kod većine ljudi u Crnoj Gori da treba odmah da se obogatite! "Zaboga, ja ne mogu čekati!", "Ja neću u taj biznis ako bogatstvo ne dolazi domah!" Pa da li se igdje lakše izgovaraju milionske cifre eura nego u Crnoj Gori? Kada sjedite u kafiću onda čujete te razgovore mobilnim i samo lete stotine i milioni eura kroz vazduh. To su fine želje, ali još skuplje zavaravanje u životu. **Držite se u životu devize da vam nekada ne fali novca!**

A to znači da nikada ne trošite više nego što ga trenutno imate ili da trošite samo onoliko koliko možete zaraditi. Ako se držte ove logike, na tržištu kapitala tokom studija možete zaraditi 1000 eura. Ali, još više kroz tu trgovinu dobijate mogućnost da shvatite kako kapitalistički sistem funkcioniše! A mi ulazimo u takav sistem.

Tržište kapitala je srce kapitalističkog sistema!

Uvijek treba biti u srcu ili makar blizu srca!

A studije i jesu srce života!